

KONSTRUKCIJA SPOLNOSTI I TOLERANCIJA

Inga Tomić-Koludrović
Filozofski fakultet, Zadar

UDK 176(497.5):172.4
Pregledni rad

Primljeno: 25. 10. 1995.

Analiza odnosa među spolovima može biti predmetom različitih teorijskih pristupa. U ovom tekstu se etnometodološki pristup konstrukciji spolnosti promatra kao indikator tolerancije na mikro- i makrorazini. Temeljna je tvrdnja da je spol socijalna konstrukcija koja je društveno "proizvedena" i individualno "nadopunjena". Budući da postoji neizrečena obveza biti žena ili muškarac, te da je tolerancija prema nečemu trećem ili četvrtom iznimno niska, čak i transseksualci osjećaju prisilu da svakodnevno dokazuju svoj novi spol. Pogotovo je u androcentrično strukturiranoj stvarnosti s patrijarhatom kao spolnom konstrukcijom svakodnevni život određen podjelom i nepravednošću. Patrijarhat u Hrvatskoj, naslijeđen iz formalno egalitarnih, ali stvarno patrijarhalnih, socijalističkih vremena, ubrzo nakon uspostave demokratskog poretka dodatno je "učvršćen" predmodernom ratnom paradigmatom. Rat koji u Hrvatskoj još uvijek traje pridonosi političkoj i moralnoj rigidnosti koja nije zapreka samo tolerantnijem odnosu prema višestrukoj spolnosti nego i procesima postindustrijske modernizacije cjelokupnog hrvatskoga društva.

Uvod

Odnos prema spolovima iznimno je zamršena vrsta socijalnog odnosa, jer nije obilježen samo povijesno fundiranim i socijalno-strukturiranim nejednakostima nego i kulturno i biografski promjenjivim emocijama, očekivanjima i stereotipima. Teoretičari (usp. Hochschild, Hausen, Beck-Duden) tvrde da je ambivalentnost odnosa spolova koja prevladava u zapadnim društvima i dualizam između muškaraca produkt građanskog društva s kraja 18. st.

Tematizirajući postupke konstrukcije stvarnosti, Peter L. Berger i Thomas Luckmann u knjizi *Socijalna konstrukcija zbilje*¹ inzistiraju na tvrdnji da se biološki

1

Knjiga *Socijalna konstrukcija zbilje*. Jedna teorija sociologije znanja koja se pojavila 1966. godine bila je odlučujuća da interpretativno-fenomenološka sociologija postane svjetski poznata. Ta soci

zasnovana konstrukcija spola promatra kao "društvena konstrukcija", te na taj način iskoračuju iz binarne konstrukcije svakodnevnog životnog svijeta i njenog jednoznačnog odvajanja muške i ženske linije. Podjela poslova među spolovima shvaća se kao rezultat konstrukcije u kojoj su žene zadužene za reproductivne poslove (porođaj, emocije), a muškarci za produktivne.

I povjesničarka Karin Hauser smatra da dioba i "polariziranje karaktera među spolovima" još uvijek mnogima izgleda kao "prirodna". Muškarcima se pripisuju otvorene, vanjske sfere koje nisu vezane za domaćinstvo, a ženama privatne i unutrašnje sfere. Radikalne feministkinje tvrde čak da nije riječ samo o polarizaciji nego o hijerarhiji. Pojam podjele poslova sugerira, naime, prema Mariji Mies, jednakovrijednu podjelu koja uopće ne postoji: muškarac se konstituira kao ženi nadređeno biće. Stvaranjem građanskog društva muškarci su se izjednačili s kulturom, a žene s prirodom, te je potrebno, tvrde radikalne feministkinje

"(...) pokazati da je hijerarhijska podjela poslova među spolovima podvrgavanje i iskorištavanje žena, osnova i svrшетak svih današnjih iskorištavanja (...)" (Werlhof, 1983., ix).

Zbog uzajamnih ovisnosti, osjećajnosti i očekivanja između muškaraca i žena, žene nisu manjina poput drugih manjina. Štoviše, odnos spolova ima temeljno strukturalno značenje i, tvrde mnogi(-e) teoretičari(-ke), "najnejednakiji" je među socijalnim odnosima. Pri tome se, u usporedbi sa socijalnim razlikama spolova, "biološke razlike" čine minornima. Društveno dominantni aranžmani spolova znatno su važniji od spolnih obilježja, a rigidnost ideoloških i stereotipnih koncepata "ženskosti" i "muškosti" indikator su represivnosti suvremenih društava.

Dihotomno načelo konstrukcije spola

Razlikovanje muškaraca i žena i njihov međusobni odnos jedan je i od temeljnih pokazatelja ne samo tolerancije prema različitosti na mikro- i makrorazini nego i indikator postindustrijske modernizacije društva.²

U usporedbi s drugim čimbenicima statusa, kategorija spola ima društveno specifičniju funkciju. Ljudi većinom traže jednoznačnu, dihotomnu raspodjelu

ologija svakodnevnog znanja elaborira postupke pomoću kojih se događja da određeno znanje postane društveno etablišana "stvarost" te, naglašavajući važnost institucionaliziranja znanja u suvremenim društvima, analizira načine na koje različiti svjetovi značenja strukturiraju život svaki-danšnjice.

2

Njemački teoretičar Ulrich Beck u knjizi *Društvo rizika: Na putu u jednu drugu modernu* (1986.) i drugim tekstovima tvrdi da moderna zapadna društva danas žive u razdoblju radikalne i globalne modernizacije društva. To traži drugu, novu, radikalnu, tzv. postindustrijsku modernizaciju. Ne radi se o dva stupnja u srodnom procesu modernizacije, nego o potrebi nadvladavanja nekih protuslovnih premodernih dijelova dosadašnje moderne.

po spolu, jer inače postaju nesigurni. Dok se, primjerice, izmjena statusa vezana uz posao društveno tolerira, promjena spolnog statusa vezana je uz brojne poteškoće. Budući da se teško pristaje na mogućnost da netko bude malo muškarac, malo žena, dvospolna spoznaja (Tyrell, 1986., 463) uglavnom se definira kao prirodna i moralna dihotomija. Za takvo opredjeljenje biološki spol, kao što je već rečeno, znatno je manje odlučujući od socijalnog.

Restriktivna dvospolnost, odnosno vjerovanje da postoje samo žene ili samo muškarci toliko snažno strukturira suvremena društva da čak i transseksualci(-ke),³ pod utjecajem tog represivnog dihotomnog načela, imaju potrebu "dokazivati" kako su "oduvijek" osjećali da pripadaju suprotnom spolu (Kessler i McKenna, 1978., 117). Uspostavljajući etnometodologiju kao metodu kojom članovi društva otkrivaju smisao društvenog svijeta, Harold Garfinkel, navodeći primjer transseksualca(-ke) Agnes, naziva tu bispolnu pripadnost spolovima "omnirelevantnom".⁴

Za razliku od onih koji se mogu identificirati sa svojim tjelesnim omotačem te im "rad na spolu" nije toliko potreban, transseksualne osobe osjećaju načelo dihotomne spolnosti kao prisilu. Budući da postoji uglavnom neizrečena obveza biti ženom ili muškarcem, ne tolerira se nešto treće, četvrto itd. Višestruka konstrukcija spolnosti može se zamisliti, ali, kao što to kaže transseksualac Roger, ne i ostvariti.

"Postoje samo dvije alternative u društvu: ili ste muškarac ili žena. Ako se ne osjećam kao žena, onda mora da sam ono drugo (...) Jer se ne osjećam dobro u prvom slučaju, mijenjam ga u drugi" (Kessler i McKenna, 1978., 112).

Roger je jedan od transseksualaca kojega su intervjuirale Suzane J. Kessler i Wendy McKenna u jednoj od najznačajnijih knjiga koje se bave konstrukcijom spola u suvremenim društvima, "Spol: etnometodologijski pristup" (1978.). Kessler i McKenna razlikuju "pripisivanje spola" i "upućivanje na spol". "Upućivanje na spol" događa se samo jednom, kada se kod rođenja, na temelju postojanja određenih genitalija, djetetu određuje spol. Proces "pripisivanja" vrlo je zamršen interaktivni proces koji uključuje brojne čimbenike i odvija se kroz cjelokupni životni tijek.

Uglavnom ne postoji društvena situacija u kojoj bi pripisivanje osobe kao "žene" ili "muškarca" bilo nevažno. Spolnost se osjeća i vrednuje kao nepromjenjiva pripadnost i kao moralna kategorija. Prijelazi od jednog prema dru-

3

Kessler i McKenna definiraju transseksualce kao osobe čiji seksualni identitet, odnosno samopripisivanje, odudara od upućivanja na spol. Radi se o osobama koje teže suprotnom spolu. To, zapravo, znači da i transseksualci ostaju u dihotomnom uzorku.

4

U studiji "Prijelaz i uspjele dostignuća statusa spola u međuspolnoj osobi" (Garfinkel, 1967.) analizira se slučaj transseksualca(-ke) Agnes koji(-a) je do puberteta živio(-la) kao mladić, a zatim je operacijom promijenio(-la) spol i postao(-la) žena.

gom spolu društveno se kontroliraju i sankcioniraju. Stoga i Agnes može živjeti s novim spolom samo ako ga objasni kao već prisutni "stari" i prirodni spol.

"Agnes promatra izmjenu spola kao ispravak prvobitne greške koju su počinile osobe koje nisu poznavale "stvarne činjenice". To se vidi u njenom naporu da promijeni izvod iz matične knjige rođenih" (Garfinkel, 1967., 126).

Ona inzistira na činjenici da je "prava, normalna žena", tvrdi Garfinkel, te troši mnogo energije da je ne otkriju kao "nekadašnjeg muškarca". To znači da proces prijelaza ili *passing* (Garfinkel, 1967., 137) u slučaju transseksualca Agnes nije završen nakon operacije.⁵ Agnes, stoga, mora svoju spolnost svakodnevno ponovno inscenirati i konstruirati, pa *passing* nije stvar njezine slobodne odluke, nego prisile, a njezine izjave potvrđuju koliko je naporno stalno biti prisiljen potvrđivati "stečeni" spol.

"Ženstvenost" i "muškost", očito, ne ovise samo o biološkim razlikama. Važniji od tjelesnih genitalija vrlo su često i "ženski" ili "muški" načini ponašanja, odnosno tzv. "kulturološke" genitalije.

"Žene nisu jednostavno "ženski rod", nego se ponašaju kompetentno ženskim simbolima" (Hirschauer, 1993., 43).

O "prisili" dihotomne spolnosti svjedoče ne samo etnometodološke studije Garfinkela te J. Kessler i W. Mc Kenne nego i samorecepcija brojnih transseksualaca(-ki). Kessler i McKenna, stoga, tvrde da svi ljudi posjeduju ženske i muške aspekte koje većina definira kao "spol", ali se ipak uvijek radi o dihotomnoj kategoriji. Vrlo su rijetki transseksualci(-ke) koji(-e) se unatoč društvenoj netoleranciji prema nečem što nije ni "muško" ni "žensko" određuju kao transseksualci(-ke). Ostali, kao što je već rečeno, čak pokušavaju svoj novi spol opravdati kao prirodan. Međutim, nikada nisu potpuno sigurni(-je) da su u tom nastojanju uspjeli. Čak i kada osim primarnih, posjeduju i sekundarna obilježja spola kao što su hod, boja glasa, izraz lica, držanje tijela i sl., ne postoji jamstvo da će pripisivanje uspjeti.⁶

Androcentrična konstrukcija stvarnosti

Istraživanje uloge spolova rezultiralo je i tezom da se žena i muškarac uistinu doživljavaju kao dihotomni, ali ne i kao ravnopravni spolovi. Muškarac je pri-

5

"Njezino nastojanje i ostvarenje da živi kao žena u socijalno strukturiranim odnosima i osiguranje toga prava, dok se, s druge strane, stalno mora računati na to da može biti otkrivena i uništena, nazivam 'passing'" (Garfinkel, 1967., 137).

6

"Odgovarajući tome, muškarci transseksualci moraju utvrditi da nije dovoljna muška odjeća da bi se smatrali muškarcima. Snažno su upućeni na to da se traže u hodu i načinu govora i tome prikladnom fizičkom i akustičnom prostoru koji će ih potvrditi kao prave muškarce" (Hirschauer, 1993., 34).

marna konstrukcija, tvrde Kessler i McKenna, opisujući društvenu stvarnost kao muški orijentiranu, androcentričnu konstrukciju.

"Mi konstruiramo žensko i muško kao dihotomno, pri čemu su muška obilježja očitije konstruirana" (Kessle i McKenna, 1978., 162).

Premda se odnosi spolova često čine egalitarnima, brojna istraživanja pokazuju da su oni izrazito patrijarhalni.⁷ Još su uvijek rijetke situacije u kojima će preuzimanje kućnih poslova, ili pak samo sudjelovanje u kućnim poslovima, biti samo po sebi razumljivo.

"Privatni odnosi između spolova počivaju na dominantnom društvenom aranžmanu. Par koji za sebe proklamira ravnopravne odnose ne može u društvu koje u cijelosti potlačuje žene postići potpunu jednakost niti na temeljnoj razini razmjene osjećaja. Tako može muž neke odvjetnice, koja zarađuje isto toliko novaca i priznata je kao i on, prihvatiti ove činjenice, a unatoč tome smatrati da mu ona duguje osobitu zahvalnost zbog njegova liberalnog stava i pomoći u domaćinstvu" (Hoshschild, 1990., 94).

Uspoređujući žene s drugim nepriviligiranim i diskriminiranim grupama, i Arlie Russel Hochschild tvrdi kako postoji temeljna razlika između odnosa spolova i drugih nejednakih socijalnih odnosa.

"Ekonomska nejednakost prenosi se u odnosu spolova do posve privatnih, svakodnevnih interakcija bračnih partnera. Za razliku od ljudi u drugim podređenim položajima, žene se trude oko primarnih odnosa prema svom hranitelju" (Hochschild, 1990., 139).

Sociologinje tzv. "bielefeldskog pristupa", jednog od najradikalnijih feminističkih makroteorijskih pristupa (usp. Mies, Bennhold-Thomsen i von Werlhof) čak tvrde da su odnosi među spolovima uvijek utvrđeni silom i nasiljem. Tako feministička mikroteorija dolazi do sličnih zaključaka kao i feministička makroteorija: vrijednosti "žensko" i "muško" nisu jednake jer je muški rod primarniji i filtrira opažanja na spolnost. Stoga je odnos spolova asimetričan, a društvena stvarnost androcentrično konstruirana. Ta temeljna struktura odnosa spolova djeluje i tamo gdje žene, odnosno muškarci, kao što je već rečeno, iskaču iz za njih predviđenih uloga. Stoga će biti, primjerice, čudno vidjeti muškarca koji je odjeven kao žena, dok je normalno vidjeti "muški" odjevenu ženu.

7

Pod patrijarhatom se danas više ne podrazumijeva, kao u Webera, vlast očeva, nego, općenito, vlast muškaraca. Sociologinja Silvia Walby u knjizi *Terorizirajući patrijarhat* (1990.) pod pojmom patrijarhata podrazumijeva sustav društvenih struktura u kojemu muškarci podjarmljuju i iskorištavaju žene. Stoga patrijarhat nije samo forma u kojoj muškarci imaju vlast nad ženama, djecom i drugima koji su im podređeni nego forma hijerarhije spolova kojom su žene sustavno zapostavljene.

Kulturni karakter dihotomije spolova

Zbog netolerancije prema mogućnosti da u konstrukciji spola postoji nešto treće ili četvrto, socijalna konstrukcija spolnosti uvijek se iznova vraća na biološke razlike između spolova.⁸

Represivnost propisane dvospolnosti može se, eventualno, umanjiti, smatra Hagemann-White, ako se pođe od tzv. nulte hipoteze. Pod tim se misli da ne postoje samo dva spola nego samo različite kulturne konstrukcije spola. "Ženskost" i "muškost" su kulturne postavke, pa se razvoj ja-identiteta u zapadnim društvima ne može zamisliti bez razmjerno jednoznačnog određenja "žen-skosti" i "muškosti". Male su šanse da se razbije to konstruktivno načelo te da se dihotomna spolnost zamijeni višestrukum. Budući da je proces socijalizacije u kulturološki sustav ne samo kognitivan nego i emocionalan, dihotomija spolova izgleda nužna i za izgradnju identiteta.

"Neovisno o načinu na koji roditelji i odgajatelji definiraju vlastito držanje u određivanju spolova, naša nas kultura prisiljava na samoodredbu kao djevojke ili mladića kao razliku od drugog spola, a kao uvjet za mogućnost identiteta" (Hagemann-White, 1988., 234).

Zbog netolerancije prema bilo čemu što nije dihotomna spolnost, mnoge se osobe boje "iskakanja" iz predviđenih stereotipa i, kako to kaže Hagemann-White, "spašavaju" se u već poznatom spolu.

"Premda nije identično iskustvu pojedine djevojke sa samom sobom, s njezinom vlastitom slikom o sebi, ono što bi bilo "žensko" poznato je (...) Ostvarenje vlastitog neprilagođenog identiteta u praksi je riskantno (...); uobičajena podjela uloga koja se može prihvatiti u svakom slučaju ostaje kao stalna mogućnost rasterećenja" (Hagemann-White, 1984., 103).

Pripadnost spolu, međutim, tvrde teoretičari(-ke) socijalne konstrukcije spola nije ni jednoznačna, ni prirodna, ni nepromjenjiva. To znači da se razlika spolova ne može promatrati kao nešto unaprijed dano, nego kao stalni, interaktivni proces. Stoga je tzv. "prirodne razlike" između žena i muškaraca potrebno uvijek ponovno stvarati i potvrđivati.

"Žena", "muškarac", "žensko", "muško" prihvaćeni su kao simboli (...). Osobama se ne pripisuje jedan ili drugi spol, nego se procjenjuju kroz činove i ponašanja na temelju određivanja kategorije spolova, pri čemu se, kao i u drugim procesima stvaranja socijalnog reda, moramo suočiti sa svakodnevnim iznimkama, neusklađenostima i pukotinama" (Gildemeister, 1992., 230).

8

"U teoriji svakodnevice dvospolnosti u našoj se kulturi pripadnost spolu podrazumijeva kao jednoznačno, prirodno i nepromjenjivo. Bez svjesnog razmišljanja polazi se od toga da svaki čovjek mora biti žensko ili muško, što mora biti (jednoznačno) prepoznatljivo u ponašanju; pripadnost spolu mora biti tjelesno obrazložena (prirodnost); ona se rodi i ne može se promijeniti (nepromjenjivost)" (Hagemann-White, 1988., 228).

Tvrđnje J. Kessler i W. McKenne, Hagemann-Whitea i Gildemeistera o potrebi prihvaćanja postojanja različite konstrukcije spolnosti odgovaraju ne samo ljudima koji se osjećaju kao dvospolci, homoseksualci, lezbijke, transeksualci ili nešto drugo nego i osobama koje dihotomnu konstrukciju spolnosti doživljavaju kao netolerantnu prema različitosti općenito (usp. Mohr, 1994.).

Rat i patrijarhalna konstrukcija spola u Hrvatskoj

Pored svih poteškoća s kojima su se susrele i ostale zemlje istočne Europe u uspostavljanju institucija modernog društva nakon propasti komunizma, hrvatsko je društvo, dodatno, svoju modernizaciju⁹ uspostavljalo u okolnostima rata. I dok razvijena zapadna društva danas proživljavaju krizu prve, industrijske modernizacije i, na putu prema drugoj, postindustrijskoj, modernizaciji¹⁰ bore se s brojnim predmodernim elementima,¹¹ hrvatsko društvo još se uvijek bori s uspostavljanjem prve, industrijske modernizacije. Proces izgradnje "prve" moderne u Hrvatskoj usporen je, dakle, dvjema predmodernim paradigma: ostacima komunizma i ratom.

Patrijarhalni odnos prema ženama, koji je socijaliziran u hrvatskom društvu dugotrajnim djelovanjem plemenskog i zadružnog sustava hijerarhijskog autoriteta (straješine, oca, svekra, odnosno muškaraca općenito) (usp. Erlich, 1976., Tomasić, 1993.), socijalizam ne samo da nije dokinuo nego ga je i dodatno učvrstio. Premda je socijalističkim zakonodavnim sustavom u Hrvatskoj formalno omogućena visoka razina jednakosti muškaraca i žena izjednačavanjem zakonske i izvanzakonske zajedince, uvođenjem pomoći samohranim obiteljima, produžavanjem roditeljskog dopusta i sličnim mjerama politike egalitarnosti, ipak ni žene ni obitelji nisu bile toliko značajne kao u zapadnim društvima. Socijalizam je bio društvo spolne neravnopravnosti, a formalno proklamirana ravnopravnost žena bila je zapravo, kako to primjećuje Mirjana Ule, izraz nastojanja da obitelj, kao uporište "građanske svijesti", ne postane osnovica nastanka autonomne privatnosti kao temelja uspostave građanskog društva.

9

Pod industrijskom modernizacijom Beck (1986) shvaća napredak u tehnološkoj racionalizaciji te promjene vezane uz organizaciju rada, međusobne odnose, tijek životopisa, strukture utjecaja moći, oblike političkog djelovanja, moralnih i spoznajnih normi.

10

Moderna društva, tzv. prva moderna, bila su rascjepkana u društvo institucija i društvo individua. U drugoj modernoj instituciji postaju ovisne o individuama. "U hodu refleksivnog moderniziranja institucije industrijskog društva gube svoje historijske temelje, postaju proturječne, konfliktna, ovisne o individui (...)" (Beck, 1991., 192).

11

Beck tvrdi da su takvi predmoderni elementi industrijske moderne, npr. krute klasno-slojne podjele koje zahvaćaju pojedince kroz čitav život i determiniraju njihove identitete, nereflektirana diferencijacija radnih i socijalnih uloga, kruta definicija spolnih i generacijskih uloga, nuklearna obitelj u svom privatnom izolacionizmu, kruta hijerarhija vođa i podređenih itd.)

"(...) autonomna privatnost je, naime, nužan oslonac i komplement autonomnoj političkoj (i drugoj) javnosti. Budući da samo pojedinac koji ima za svoju javnu djelatnost potporu u svom svakodnevnom svijetu života i po tome se prepoznaje kao relativno autonomna individua, može nastupati kao autonomni javni subjekt" (Ule, 1990., 26).

U socijalizmu su žene, premda visoko zaposlene u proizvodnji, bile znatno manje nego muškarci zastupljene u "društveno-političkom" življenju. Brojni su pokazatelji da je samoupravna i "društveno-politička" participacija pojedinaca zapravo predstavljala

"(...) formalnu igru, prihvaćenu zbog potreba okolnosti, a ne zbog stvarnog političkog izbora i interesa pojedinaca" (Ule, 1990., 27).

Politika egalitarnosti prikrivala je sustav društvenih struktura u kojemu su žene u poslovnoj i političkoj hijerarhiji mogle napredovati samo do "ključem"¹² propisanih granica.

"U stvarnosti, prikriveni, i utoliko dublji, netematizirani patrijarhat, vodio je u klasičnu neravnomjernu distribuciju moći i u socijalno podređeni položaj žena" (Kesić, 1994., 10).

Taj patrijarhalni odnos prema ženama i spolovima općenito ubrzo je nakon uspostave demokratskoga poretka u Hrvatskoj dodatno učvršćen i patrijarhalnom ratnom paradigmatom. Bielefeldske sociologinje tvrde da rat ne može postojati bez patrijarhata,¹³ jer pojam patrijarhata odgovara pojmu borbe (Mies, 1988.). Rat je situacija koja ljude, neovisno o njihovom htjenju, nužno spolno dihotomizira. Muškarci su ratnici, a žene čuvarice doma i roditeljice.

Spolna dihotomizacija pridonosi da patrijarhat u hrvatskom društvu "napreduje" i u ekonomskoj i privatnoj sferi (Ivoš, 1991./92.). Žene su, primjerice, češće žrtve gubitka stalnog zaposlenja zbog procesa privatizacije gopodarstva, njihov broj na zavodima za zapošljavanje neprestano raste, a sve su manje prisutne i u javnosti i u politici.¹⁴

12

Termin koji je određivao kako mora postojati određeni postotak žena u strukturama vlasti.

13

Već je navedeno da se pod pojmom patrijarhata podrazumijeva forma hijerarhije spolova koja pridonosi privatnom i javnom iskorištavanju i zapostavljanju žena u suvremenim društvima. Stoga Ursula Beer u knjizi *Spol, struktura i povijest: Socijalna konstrukcija razumijevanja spola* (1990.) zaključuje da bi trebalo umjesto povezivanja javnosti s muškošću, a privatnosti sa ženskošću u analizama patrijarhata – razlikovati primarni i sekundarni patrijarhat. Dok kod primarnog patrijarhata patrijarsi kao vlasnici sredstava za proizvodnju iskoristavaju žensku i mušku radnu snagu, sekundarni patrijarhat u industrijskom društvu egzistira neovisno o vlasništvu, jer je "za svakog muškarca neovisno o njegovu htjenju predviđen smještaj u društvu koji ga u "poslovnoj" hijerarhiji redovito smješta na viši položaj nego žene. On isto tako i u obiteljskoj hijerarhiji ima prevlast nad suprugom. Ona nosi (...) brigu o tome da on svoje poslovne obveze može obavljati bez dodatnih opterećenja (...)" (Beer, 1990, 252).

Očekivanje demografskih gubitaka kao izravne posljedice vođenja rata (Lajić, 1995.) te suočavanje s pojavom denataliteta u Hrvatskoj, pridonose pronatalnoj populacijskoj politici¹⁵ koja negativno kretanje prirodnog prirasta stanovništva rješava uglavnom "na trošak žena", koje se primarno definiraju kao majke i roditeljice. Premda je 1992. godine osnovano, Ministarstvo obnove Republike Hrvatske, koje se, između ostalog, trebalo brinuti i o natalitetu, u međuvremenu ipak ukinuto, Nacionalni program demografskog razvitka predviđa brojne mjere poticanja rađanja. Planirani oblici socijalnih povlastica skloniji su, međutim, favorizirati žene koje imaju troje i više djece nego, primjerice, poticati povećanje institucija za brigu o djeci svih uzrasta te na taj način olakšati roditeljstvo svim ženama. Tako planirana populacijska politika manje stimulira povećanje nataliteta općenito, a više rađanje što većeg broja djece u pojedinoj obitelji te, posljedično, vezivanje žena isključivo za dom i privatnost kroz status "majke-odgojiteljice" koji je Nacionalnim programom demografskog razvitka predviđen za majke s više od četvero djece. Sve su brojnije i nevladine inicijative koje demografsku obnovu također proklamiraju "na trošak žena", sugerirajući, primjerice, ne samo zabranu abortusa nego i kontracepcije općenito.

Patrijarhalna konstrukcija spola u Hrvatskoj i posljedično, sve manja prisutnost žena u javnosti i politici neizbježno će štetiti i razvoju demokracije i procesima modernizacije hrvatskoga društva. Dok kriza industrijske moderne, kako tvrdi Beck, u razvijenim zapadnim društvima izlaže kritici i rušilačkim učincima sve njezine "predmoderne" sastojke, ponajprije krute definicije spolnih uloga i nuklearnu obitelj, hrvatsko je društvo, s obzirom na ratne okolnosti, prisiljeno uspostavljati tek tu, prvu, industrijsku modernizaciju. Trebalo bi, međutim, biti svjesno da industrijska moderna nosi brojne "predmoderne" elemente te da suprotstavljenost između industrijske moderne i njezine vlastite predmoderne danas uspješno nadvladavaju samo ona društva koja su se otvorila drugoj, postindustrijskoj modernizaciji (Beck, 1986.).

Zaključak

Dodjeljivanje trajnih spolnih socijalnih značajki pojedincima nije samo tradicionalni zaostatak u industrijskoj modernoj nego se nalazi u samim temeljima

14

Prema podacima o zastupljenosti žena u izborima u Hrvatskoj 1992., koje kao članica "Hrvatske odvjetničke komore" i "Ženske pomoći sada" iznosi Dafinka Večerina u prvom broju časopisa Kruh i ruže, iz 1994. godine, od 60 izbornih jedinica za Zastupničko vijeće Sabora u 28 nije kandidirana ni jedna žena. "Ukupno je u izbornim jedinicama kandidirano 7,3 žena. Od 27 političkih stranaka samo je 6 istaklo žene, dok 21 stranka nije istakla ni jednu ženu! (...). Takvi su i rezultati. U oba zastupnička doma ima 11 žena, dok je u vladi samo jedna, ministrica prosvjete i kulture" (Večerina, 1994., 42/43).

15

Pod pronatalitetnom populacijskom politikom misli se na mjere stimulativne populacijske politike koje su sadržane u vladinim dokumentima poput "Nacionalnog programa demografskog razvitka" koji, između ostalog, zagovara upravo odgovorno roditeljstvo.

moderne nuklearne obitelji. Dinamika individualizacije koja je u procesu industrijske modernizacije društva istrgnula ljude iz drugih slojnih i klasnih određenosti, najmanje je promijenila upravo socijalne konstrukcije spola i obitelji (Beck, 1986). Budući da nuklearna obitelj omogućava kompenzaciju učinaka neplaćenog i društveno nevrednovanog rada koji je u povijesnoj tradiciji modernih društava pripadao ženama, socijalna se konstrukcija spola, i s njom povezana uloga žena kao čuvarica obiteljskog doma i privatnosti, u društvu uvijek iznova konstruira kao nešto prirodno i nužno.

"To vodi ideološke opcije svih modernih društava u legitimiranje temeljno različitim socijalnih pozicija, uloga i identiteta muškaraca i žena" (Ule, 1990., 15).

Da se naslijeđene patrijarhalne predodžbe o društvenim ulogama muškaraca i žena iz predmodernih društava tako uspješno ne uklapaju u funkcioniranje suvremenih društava, rigidna dihotomna konstrukcija spolnosti teško bi se tako čvrsto usidrila u suvremenim društvima. Međutim, budući da su suprotnosti među spolovima proizvod i osnova industrijskog sustava te da svoj osnovni potencijal dobivaju iz suprotstavljenosti između industrijske moderne i njezine vlastite predmoderne, danas ih pokušavaju prevladati razvijena, zapadna društva koja žive tzv. drugu, postindustrijsku modernizaciju. Stoga je stupanj tolerancije prema nedihotomnim konstrukcijama spola indikator procesa postindustrijske modernizacije te podrazumijeva stupanj građanske slobode nezamisliv u hrvatskome društvu koje se našlo tamo gdje ga je, zapravo, zatekao predmoderni komunizam.

"Ispostavilo se da marksistički socijalizam nije bilo društvo koje bi razvojno dolazilo poslije kapitalizma, nego je njemu uvijek prethodilo. (...) Novo je to što nam je sada građansko društvo zakucalo na vrata. Stoga nam je najednom budućnost postala prošlost modernog svijeta" (Jukić, 1994., 367-368).

Društvene i političke okolnosti koje karakterizira politička i moralna rigidnost kao posljedica, s jedne strane predmoderne ratne paradigme, a, s druge strane, ostataka komunističke ideologizacije, nisu samo prepreka tolerantnijem odnosu prema višestrukoj spolnosti nego i procesima postindustrijske modernizacije.

"Drugim riječima, obećana zemlja nije jednostavno zemlja materijalnog obilja, već također i zemlja u kojoj nema iskorištavanja i opresije" (Mendus, 1994., 370).

Hrvatsko društvo, stoga, na putu u globalnu modernizaciju tek očekuje obračun s vlastitim predmodernim sastojcima. Trend jačanja patrijarhalnih shvaćanja društvenih uloga žena i muškaraca ne samo da pridonosi povećanju apolitičnosti žena te negativno djeluje na demokratske procese započete prije rata nego predstavlja zapreku i postindustrijskoj modernizaciji, što će otežati i uključivanje Hrvatske u europske integracijske procese.

LITERATURA

- Beck, U. (1986) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main.
- (1991) Der konflikt der zwei Modernen, u: *Politik in dr Risikogesellschaft*, Frankfurt am Main.
- Beer, U. /ur/ (1990) *Geschlecht, Struktur, Geschichte – Soziale Konstituierung des Geschlechterverhältnisses*, Frankfurt am Main.
- Berger P/Luckmann TH. (1992) *Socijalna konstrukcija zbilje*, Zagreb.
- Bock, G./B. Duden (1977) Arbeit aus Liebe – Liebe als Arbeit. ZurEntstelung der Hausarbeit im Kapitalismus, u: *Frauen und Wissenschaft*, Beiträge zur Berliner Sommeruniversität, Berlin.
- Echols, A. (1983) The New Feminism of in and Yang, u Stansell, K./Sh. Thompson *Jur./Powers of Desire: The Politics and Sexuality*, New York.
- Ehrlich, V. (1976) *Porodica u transformaciji*, Zagreb.
- Garfinkel, H. (1967) Passing and the managed achievement of sex status in an "intersexed" person, u: *Studies in Ethnometodology*, Englewood Cliffs.
- Gildmeister, R. (1992) Die Soziale Konstruktion von Geschlechtlichkeit, u: Ostner, I./K. Lichtblau *Jur./, Feministische Vernunftkritik. Ansätze und Traditionen*, Frankfurt am Main/New York.
- Hagemann-White, C. (1984) *Sozialisation: weiblich – männlich?*, Opladen.
- (1988) Wir werden nicht zwittergeschlechtlich geboren, u: Haggeman-White C./M.S. Rerrich, *FrauenMännerBilder. Männer und Männlichkeit in der feministischen Diskussion*, Bielefeld.
- Hausen, K. (1976) Die Polarisierung der 'Geschlechtscharaktere' – eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben u: W. Conze *Jur./, Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Eoropas*, Stuttgart.
- Hirschauer, S. (1993) *Die soziale Konstruktion der Transsexualität. Über die Medizin und den Geschlechtswechsel*, Franfurt am Main.
- Hochschild, A.R. (1990) *Das gekaufte Herz. Zur Kommerzialisierung der Gefühle*. Frankfurt am Main; New York.
- Ivoš, E. (1991/92) Žena i društvo – od privatnog do javnog patrijarhata, *RFFZd*, 31(8).
- Jukić, J. (1994) Hrvatski katolici u vremenu poskomunizma, *Crkva u svijetu*, 29 (4).
- Kesić, V. (1994) Od štovanja do silovanja ili od majke domovine do hrvatske 'posrnule žene', *Kruh i ruže*, br. 1.
- Kessler, S./ W. Mc Kenna (1978) *Gender: An Ethnomethodological Approach*, New York et al.
- Lajić, I. (1995) Demografski razvitak Hrvatske u razdoblju od 1991.do 1994., *Revija za sociologiju*, 26(1-2).
- Mendus, S. (1994) Feminizam i tolerancija, *Filozofska istraživanja*, br. 53-54, sv. 2-3, Zagreb.
- Mies, M. (1983) Gesellschaftliche Ursprünge der geschleschtlichen Arbeitstelung, u: von Werlhof i dr., Reinbeck.
- Mohr, R. D. (1994) Predrasuda i homoseksualnost: američko iskustvo, *Filozofska istraživanja*, br. 53-54, sv. 2-3, Zagreb.
- Tomašić, D. (1993) Plemenska kultura i njeni današnji ostaci, *Društvena istraživanja*, 2(8).
- Tyrell, H. (1986) Geschlechtliche Differenzierung und Gecshlechterklassifikation, u: *Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, br. 38.

Ule, M. (1990) Ženska, zasebno, politično ali "ne vem, sem neodločna", M. Ule, A. Ferigoj, T. Renner, Znanstveno i publicistično središče, *Zvezeki/1990*;3, Ljubljana.

Večerina, D. (1995) Žene rade ali ne upravljaju, *Kruh i ruže*, br.1, Zagreb.

Walby, S. (1990) *Theorizing Patriarchy*, Oxford; Cambridge.

Werlhof, C. von (1983) Frauen: die letzte Kolonie. Zur Hausfrausierung der Arbeit, u: C. von Werlhof, V. Bennholdt-Thomsen, M. Mies, Reibeck.

THE CONSTRUCTION OF SEXUALITY AND TOLERANCE

Inga Tomić-Koludrović

Faculty of Philosophy, Zadar

The analysis of relationships between the sexes can be the topic of different theoretical approaches. In this text the ethnomethodological approach toward the construction of sexuality is observed as an indicator of tolerance on both micro- and macro-levels. The principal assertion is that sex is a social construction which is socially produced and individually supplemented. Since there is an unexpressed obligation to be a woman or man, and due to the fact that tolerance towards something third or fourth is extremely low, even transsexuals feel compelled to prove their new sexual identity daily. Especially in an androcentrically structured reality with the patriarchate as a sexual construction, everyday life is determined by division and injustice. Inherited from formally egalitarian, but truly patriarchal, socialist times, the patriarchate in Croatia has soon after the establishment of the democratic order become even better reinforced by means of the pre-modern war paradigm. The war, still under way in Croatia, is contributing to political and moral rigidity, which is not only an obstacle towards a more tolerant relation to multiple sexuality, but also to processes of postindustrial modernization of the whole Croatian society.

KONSTRUKTION DER GESCHLECHTLICHKEIT UND TOLERANZ

Inga Tomić-Koludrović

Philosophische Fakultät, Zadar

Die Analyse des Geschlechterverhältnisses kann Gegenstand verschiedener theoretischer Ansätze sein. Im vorliegenden Text wird der ethnomethodologische Zugang zur Konstruktion der Geschlechtlichkeit als Indikator der Toleranz auf Mikro- und Makroebene betrachtet. Die Grundthese lautet, daß das Geschlecht eine gesellschaftlich hervorgebrachte und individuell ergänzte soziale Konstruktion sei. Da die unausgesprochene Verpflichtung zum Frau-sein bzw. Mann-sein besteht und da die Toleranz gegenüber einer dritten oder vierten Möglichkeit ausnehmend gering ist, fühlen sich sogar Transsexuelle genötigt, jeden Tag aufs neue ihr neues Geschlecht unter Beweis zu stellen. Besonders in einer androzentrisch strukturierten Realität mit der Geschlechterkonstruktion des Patriarchats ist der Lebensalltag durch Teilung und Ungerechtigkeit bestimmt. In Kroatien wurde das Patriarchat aus formal egalitären, in Wahrheit aber patriarchalen sozialistischen Zeiten übernommen und nicht lange nach Einführung der demokratischen Gesellschaftsordnung durch das prämoderne Kriegsparadigma zusätzlich gefestigt. Der in Kroatien immer noch andauernde Kriegszustand trägt zu politischer und moralischer Rigidität bei, die ein Hindernis nicht nur für eine größere Toleranz gegenüber vielgestaltiger Geschlechtlichkeit ist, sondern auch die Vorgänge der postindustriellen Modernisierung der gesamten kroatischen Gesellschaft entkräftet.